

Török Attila

GAZDASÁG ÉS ÖNÁMÍTÁS

A velünk élő irracionalitás

Elvesztegetett évtized áll mögöttünk és talán előttünk is. A magyar gazdaság vagy nem, vagy csak súlyos eladósodás árán tudott növekedni ebben az időszakban. Fogyatközó népességű, gyengülő versenyképességű, eladósodott, elszegényedő, anómiába csúszó, rosszkedvű társadalom a magyar. Portréját alapvetően sötét tónusokkal festik. A komor összhatást a mindenkori kormányzati kommunikáció néhány nehezen felejthető, tragikomikus abszurdjának vidám színű ecsetvonásai élénkítik csak (például a „pannon pumáról”, „a nagy jólétről”, „a tőlünk tanuló Európáról”, „a gyorsnaszádról” tett kijelentések).

Ennek a kudarcnak az okairól nem lehet eleget tépelődni. Erre teszünk kísérletet az alábbiakban. Ám nem a szokásos, a populista politikai kultúrát és az ettől nem független gazdaságpolitikai tévelygéseket vizsgáló, végtelenített köröket rójuk. Megpróbáljuk ehelyett felvázolni, hogy milyen téveszmék uralják a közgondolkodást és torzítják a politikai döntéshozatalt, s ennek milyen negatív hatásai figyelhetők meg a társadalom és a gazdaság működésében. Esetenként mentális rendellenességekre is hivatkozunk, hangsúlyozandó, hogy ezt semmiképpen sem a klinikai pszichiátria kompetenciájába kontrázkodás szándékával tesszük. (Ez amúgy is szigorúan csak a mentálisan beteg egyénnel, s nem nagyobb társadalmi csoportokkal, illetve a társadalom egészével foglalkozik.) E hivatkozások célja csupán a figyelemfelhívás. Arra kívánunk rámutatni, hogy bizonyos mentális zavarok körképehez rendelt definícióban esetenként jól-rosszul, de felismerhető egy-egy kollektív magatartási forma illetve gondolkodási séma.

Ismert, hogy a gazdasági szereplők magatartása sok tekintetben nem annyira racionális, mint azt a neoklasszikus közgazdaságtan feltételezi. E szereplők preferenciái gyakran ellentmondanak egymásnak, s ha nem is indokolt teljességgel irracionális döntéseket feltételezni, a hidegfejű, a kognitív torzításoktól mentes önértékelés nem magától értetődő. Ez természetesen a politikai döntéshozatal szereplőiről is elmondható. Esetükben persze figyelembe kell venni, hogy a politikai döntéseknek csak viszonylag csekély hányada vethető alá a racionális számítás és a formális logika követelményeinek. Sok politikai döntés tárgya nulla végösszegű újraelosztási játszma. Ezeknél nyilvánvalóan nem a közjó szempontjából optimális megoldás, hanem az újraelosztási konfliktus politikai értelemben kedvező rendezésének követelménye a meghatározó. Vannak persze olyan politikai döntések is, ahol a racionális kalkuláció számára egyszerűen értelmezhetetlen, a különféle társadalmi csoportok értékérzéseiért alárendelt dilemmában kellene döntésre jutni.

A politikai döntéseknek egy harmadik csoportja azonban olyan természetű, hogy racionális kalkuláció révén meglehetősen biztonságosan fellelhető a közjót leginkább szolgáló megoldás. Ennek ellenére ezeket a társadalmi dilemmákat itt és most, tehát a 21. század második évtizedének Magyarországon gyakran nem a racionális mérlegelés, hanem a vegytiszta irracionális döntés dönti el.

Nem ritka, hogy a racionális számítást felülíró érzelmi elemek jelennek meg. Ezek visszautalják az ökonometriai módszerekkel jól modellezhető problémát az értékérzések által uralt térbe. Jó példa erre a vasúti szárnyvonalak dilemmája. Ez a „mérnöki közgazdaságtan” eszköztárával jól megragadható és eldönthető probléma lenne. Ennek ellenére, legalábbis Magyarországon, ezt az eszköztárat általában félresöprik az irracionális-emotív tényezők.

Az ilyen döntések nyomán formálódó társadalmi gyakorlatnak esetenként formális logikai levezetéssel is bizonyítható a képtelensége. Más esetekben ugyan ez nem lehetséges, ám az egyébként nehezen meghatározható „józan ész” segítségével ez utóbbiaknál is könnyen belátható: a közérdeknek ellentmondó, álságos, legtöbbször még a kollektivisták, pártállami időkre visszanyúló értékpreferenciákat tükröző szabályozásról illetve jogalkalmazási gyakorlatról van szó.

Ezeknek az irracionálisoknak – amint fentebb utaltunk rá – a háttérben gyakran a „kognitív torzítás” néven ismert pszichológiai jelenségcsoporthoz rajzolódik ki. Ezen belül az „önámítás” jelensége jut különös szerephez. A pszichológiai szakirodalom az önámítást ekképpen definiálja: „Olyan folyamat, amelynek során az egyén tagadja vagy racionálisnak gondolt magyarázatokkal kizárja a meggyőződésével ellentétes bizonyítékok vagy érvek jelentőségét és érvényességét.” Ez olyan elterjedt is lehet, hogy indokolt ennek „kollektív”, jelentős társadalmi csoportokat érintő változatról beszélni.

Kollektív önámítás: az egalitáriánus egészségügy mítosza

Kézenfekvő példával szolgál erre az egészségügy. Vessünk egy pillantást az egalitáriánus ellátás fikciójára és mítoszára. A *modus ponens* logikai elve szerint „ha p igaz, akkor q is igaz. P igaz, tehát q is igaz”. Alkalmazzuk ezt az egészségügyi rendszerre. Megelőző premisszánk: az állami egészségügyi ellátás forrása az egészségbiztosítási járulék. (Ez természetesen valamennyire elnagyolt, de a lényegre tekintve igaz kijelentés. Sem az egyébként jelentős összegű paraszolvencia, sem az esetleges, a betegek által egyéb jogcímenek fizetett hozzájárulás nem meghatározó a rendszer egésze működési minőségének szempontjából.)

P: „Ha az egészségbiztosítási járulék mértéke nem emelkedhet, akkor (q) az egészségügyi ellátás színvonala nem javítható”. Az egészségbiztosítási járulék mértéke (a gazdaság versenyképességével összefüggő okok miatt) nem emelkedhet. Azaz: p igaz. Tehát q is igaz: az ellátás színvonala nem javítható. (Természetesen ismert előttünk, hogy a

különféle átszervező-ésszerűsítő kampányoktól remélhető valamelyes megtakarítás. Ezekről várni a rendszer igazi „minőségi ugrását” azonban indokolatlan lenne – hacsak nem feltételezzük, hogy a rendszer jelenleg egészen katasztrofális hatékonysági veszteségekkel működik.)

Az egészségügyi ellátás fejlesztését aligha a paraszolvencia jelentős növelésétől várja a társadalom. (Annál inkább sem ettől, hiszen ez a rendszer számtalan meghatározó paramétere közül csupán egyre, a beteggel közvetlen kapcsolatban lévő dolgozók jövedelmére van hatással. Ámbár ma már ez sem teljesen igaz: a botrányosan alulfizetett, de nélkülözhetetlen egészségügyi „középkádernek” nem egy orvos saját zsebéből juttat kisebb-nagyobb összeget. Ennek forrása – természetesen – a paraszolvencia.) Az ellátás javításának forrása értelemszerűen csakis a színvonalasabb ellátás potenciális fogyasztója, a magasabb jövedelemmel rendelkező beteg lehet.

Minden olyan politikai kijelentés, amelyik ennek az ellenkezőjét hirdeti és az ellátás javítását ígéri a jelenlegi alapvető finanszírozási modell érintetlenül hagyása mellett, a formális logika erejével cáfolható. A kollektív önámítás azonban olyan mértékű, hogy a formális logikára fittyet hányó álláspont minden különösebb veszély nélkül „kommunikálható”. Következésképpen semmilyen népszerűségvesztéssel („micsoda demagóg szöveg ez, nem foguk rájuk szavazni!”) sem kell számolniuk az erre az álláspontra helyezkedő politikai erőknek.

Az egalitáriánus ellátás mítosza olyan mélyen ivódott be a köztudatba, hogy az ezzel kapcsolatos számtalan súlyos paradoxon belátására egyszerűen nem képes a közvélemény. Igen, az egészség – a scheleri értékhierarchia szerint – lényeges, az értékhierarchia csúcsához közel elhelyezkedő, úgynevezett „vitális” érték. Ennek megfelelően indokolt a piaci működés hatálya alól valamilyen mértékben kivonni. E célt szolgálja a kötelező egészségbiztosítás rendszere. (Ennek a szlogenje az „egészség nem üzlet” csatakiáltása, amelyik a maga leegyszerűsítő féligazságával több kárt okoz, mint több vagon nagyon régen lejárt szavatosságú gyógyszer.) Ez a rendszer a társadalmi szolidaritás (micsoda visszaélésekkel terhelt fogalom!) jegyében forrásokat von el a magasabb jövedelműektől, és az alacsonyabb jövedelműekhez irányítja azokat. Azonban a rendszer jelenlegi formájában nem csak ezt teszi. Ezen túlmenően lényegében akadályozza, hogy a magasabb jövedelműek saját anyagi eszközeik feláldozásával magasabb színvonalú ellátáshoz jussanak. Ez a szolidaritás extrém, szélsőbaloldali felfogása egy, a jövedelmi különbségek kialakulását egyáltalán nem akadályozó, már régen nem egalitáriánus társadalomban. E társadalom elfogadja, hogy tagjait esetenként hatalmas jövedelmi szakadék válassza el egymástól, annak minden, az életésélyekre és az életminőségre gyakorolt hatásával. Ugyanez a társadalom viszont görcsösen ragaszkodik ahhoz a fikcióhoz, hogy a személyi fogyasztás talán legfontosabb elemét, az egészségügyi szolgáltatások jelentős részét illetően olyan egyenlőség érvényesül, amilyen soha nem érvényesült – még a kollektivista társadalmi kísérlet éveiben sem.

A dolog abszurditása egy egyszerű gondolatkísérlettel igazolható. Bár tény, hogy az árpolt megjelenés – ha fontos is – nem olyan alapvető vitális érték, mint a (testi) egész-

ség, ám elképzelhető olyan kormányzat, amelyik ezt másképpen gondolva kiépíti a szolidaritás-alapú ápoltságbiztosítás intézményeit. Kötelezően fizetendő havi járulék – legyen a neve ábj – ellenében a járulékfizető igénybe veheti az állami ápoltságügyi szolgálat fodrászatait, kozmetikai, pedikűr- és manikűrszalonjait vagy inkább –műhelyeit. A szolgálat szakemberei – fodrászok, kozmetikusok, pedikűrösök és manikűrösök – mind közalkalmazottak, és az állami szolgálaton kívüli szalonokban szokásosnál jóval alacsonyabb jövedelmet kapnak. A szolgálat műhelyeibe „vendégként” bejutni sem könnyű, felszereltségük és komfortjuk változó, de általában jócskán elmarad a magánszalonokban megszokottól. A bejutást viszont meggyorsíthatja a fodrászok, kozmetikusok stb. zsebébe csúsztatott boríték. Az ellátásért a Központi Ápoltságbiztosítási Pénztár térítést fizet a szalonoknak (műhelyeknek). Nos, ha mindezt elképzeltük, képzeljük csak el: a végül is, mindezek ellenére vagy éppen mindezek miatt a magánszolgáltatót választó járulékfizető nem rendelkezik szabadon az ellátásért járó – egyébként a szépségügyi beavatkozás minden jogos költségét távolról sem fedező – térítéssel, azt nem használhatja föl a magánszalonban. Emellett a magánszalonokat a különféle hatóságok állandóan ellenőrzik. Ezeknek az ellenőrzéseknek a lényege: a versenysemlegességnek még a látszatára sem ügyelve felettebb magas szakmai és higiéniai feltételeket követelve ellehetleníteni a magánvállalkozásokat. Ezek a magas követelmények az állami szalonokban (műhelyekben) természetesen egyáltalán nem érvényesülnek, sőt... Ha mindez abszurdnak tűnik, az bizony érthető. Ha mindez ismerős, az pedig nem a véletlen műve.

Gazdaságpolitikai döntéshozók önámítása: mindenre gyógyír a működőtőke

Egyfelől előrekívánkozik, hogy józanul gondolkodó gazdaságpolitikus nem lehet az ún. „működőtökének”, illetve importjának az ellensége. Magyarország tőke- és vállalkezési készség szegénysége olyan súlyos, az üzleti környezet pedig olyan kedvezőtlen, hogy ennek hiányában nagyon hamar nagyon súlyos válság törne ki. A jelenlegi stagnálást gyorsan komoly visszaesés váltaná föl. Annak eldöntése azonban, hogy melyik a „rossz” és melyik a „jó” működőtőke, nehéz feladat. Elégé valószínűtlen, hogy éppen a nem igazán konzisztens és megalapozott döntéseiről ismert állami bürokrácia lenne képes erre.

Másfelől azonban formállogikai eszközökkel is bizonyítható, hogy a fejlettebb országokhoz történő „felzárkózás” a csupán a működőtőke importjára építő, a termelési tényezők közül csupán a hazai munkaerőt „felkínáló” gazdaságpolitikával lehetetlen. (A felzárkózást ebben az esetben mérjük a reálbér színvonalával.) Ez ugyanis nem egyéb, mint az ekképpen definiálható, „végtelen ciklust” generáló önellentmondás: egy kedvezőtlen állapot megváltozását olyan, folyamatosan ható tényezőktől várni, amely tényezők a kedvezőtlen állapot kedvezőbbre fordulásával automatikusan egyre gyengébben hatnak.

A működőtöke importjának – a külföldi befektetők érdeklődésének és beruházási hajlandóságának – a bérkülönbség a hatótényezője, s éppen ennek a megszüntetése a cél. Ha a folyamat sikeres, a bérkülönbség csökken, a hatótényező gyengül. A folyamat – természetesen leegyszerűsítő, ám a lényegét nem érintő módon leegyszerűsítő – analógiája az olyan motorvezérlés, amelynél az üzemanyag-ellátást szabályozó jel forrása a gép fordulatszám. Némi késleltetéssel a magasabb fordulatszám generálta jel csökkenti a motorba juttatandó üzemanyag mennyiségét. (Ennek fordítottja is igaz: a kisebb fordulatszám a befecskendezés növelésére ad jelet.) Logikus, hogy a fordulatszám egy viszonylag szűk sávban fog ingadozni, messze a lehetséges legmagasabb alatt.

Ugyancsak belátható, hogy a fenti „vezérlési impasse” feloldásához csakis a magyarországi – szélesebben értelmezett – természeti erőforrások, illetve az emberi tőke feltárására, fejlesztésére és a gazdasági növekedés szolgálatába állítására irányuló gazdaságpolitika adhat némi reményt. Ennek az elmúlt 20 évben nem sok jele volt, és ennek megfelelő a magyar gazdaságnak – különösen az elmúlt évtizedben – megfigyelhető „felzárkózási teljesítménye”.

Döntési torzítások: a horgonyzási hatás és az adópolitika

A pszichológia a döntési torzulások egyikeként tartja számon a „horgonyzási hatást”. (Az angol *anchoring effect* tükörfordítása.) Ez arra utal, hogy a döntéshozó jellemzően leragad egyetlen fontos információnál, többet viszont jellemzően elhanyagol. A döntésre irányuló gondolkodási folyamataira ez a „horgony” meghatározó hatást gyakorol. Azaz: ennek a „horgonynak” a leeresztését követően már kevésbé valószínű a minden tényezőt figyelemmel kísérő, kiegyensúlyozott döntés. Feltételezhető, hogy a viszonylag fiatalon elsajátított ismeretek a későbbi évek döntéseit is torzítva gyakran játszanak ilyen „horgony-szerepet”.

Ilyen „horgonyzási hatás” figyelhető meg a magyar kormányzatok adóbehajtási gyakorlatában is. Ez főleg a 2006 utáni években öltött egészen szélsőséges méreteket. Az adóbevételek maximalizálására törekvő kormányzat egyszerűen figyelmen kívül hagyta a magyar gazdaságnak a szakirodalom által bőségesen dokumentált dualitását. Azt, hogy a minimális tőkeerejű, alacsony termelékenységű, gyakran teljes joggal „kényszervállalkozásnak” tekinthető cégek a rendkívül magas, elsősorban a foglalkoztatást terhelő adók megfizetése mellett egyszerűen életképtelenek. Ezeket az adómértékeket ugyanis a jóval erősebb gazdasági szereplők teherbíró képességéhez méretezték. Esetükben az „adóelkerülésnek” nem a pontos adófizetés, hanem a gazdasági aktivitás megszüntetése az alternatívája. Ez tömegessé válva súlyos társadalmi-gazdasági következményekkel jár: közismert, hogy az Európai Unióban – Máltától eltekintve – Magyarországon a legalacsonyabb a gazdasági aktivitás rátája. Bár önmagában természetesen jogos törekvés volt a „jogkövető adózói magatartás” kieroszakolása, ennek végrehajtását vélhetően fontos

egyéb, a gazdasági realitásokkal összefüggő információk elhanyagolása kísérte. A „horgony” ebbe az esetben az adójogszabályok összessége és a költségvetési hiány kezelhetlenné válásának veszélye. A félresöpört információ pedig a kényszervállalkozások öntörvényű, sajátos, az államigazgatási pozíciókból empátia hiányában fel sem fogható világa. A *fiat iustitia, et pereat mundus* („legyen igazság, bár el is vész a világ”) etosza is áthatja ezt a döntéshozói szemléletet, de a „horgonyzási hatás” is szerepet játszik benne.

Kollektív identitászavarok

Az Amerikai Pszichiátriai Egyesülés *Mentális rendellenességek körmeghatározó és statisztikai kézikönyve*, a DSM-IV ekképpen határozza meg a disszociatív identitászavar lényegét:

- két vagy több elkülönült identitás (egyetlen személyben), mindegyik viszonylag tartós, a környezetre és a saját személyre vonatkozó észlelési és gondolkodási sémával,
- ezek közül legalább kettő ismétlődően megszabja a személy magatartását.

A fenti definíció fényében tekintsük át a magyar társadalom két érdekes paradoxonát.

(Disszociatív identitászavar I: egyidejű államfüggőség és erős bizalmatlanság az állami intézmények iránt) Az „Intézmények és közszereplők iránti bizalom Magyarországon 2009-ben” című felmérés (www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/osszefoglalo_kepviselek_091026.pdf) szerint a politikusok bizalmi indexe a 0–10-es skálán mindössze 2,4-es, a kormányé pedig 2,3-as értéket mutat. (Ezek a legfrissebb hasonló adatok, melyeket a Gyurcsány-kormány utolsó hónapjai, illetve az azt követő „szakértői” kormány működése alatt gyűjtöttek. Elképzelhető természetesen, hogy a „Nemzeti Együttműködés Rendszerének” kétharmados parlamenti többséget élvező kormányzása már mintegy másfél év alatt is drámai változásokat idézett elő az állami intézmények iránti bizalmat illetően. Ezt hasonlóan tekintélyes bázisra támaszkodó adatok hiányában sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudjuk. Úgy véljük azonban, hogy a napi politikai fejleményeknek csak mérsékelten alárendelt, mélyebb beidegződéseket tükröző alapattitűdről van szó, így ez a feltételezés elvethető.) Ha valaki mindazonáltal szkeptikus az ilyen és ehhez hasonló statisztikai adatokkal szemben, nem kell mást tennie, mint ellátogatni bármelyik színvonalasabb, politikai tárgyú blogra. Itt szinte valamennyi hozzászólóból szinte süt a politikusokkal, a politikai intézményrendszerrel kapcsolatos bizalmatlanság és elutasítás.

A 2,4-es, illetve 2,3-as érték nemzetközi összehasonlításban is kirívóan alacsony adat. A European Value Study, az Eurobarometer, illetve a European Social Survey 2008/2009-es adatai szerint csupán néhány posztszovjet illetve balkáni ország, valamint Horvátország hasonló adatai jeleznek a magyarországinál is alacsonyabb bizalmat a kormányzatban.

Ha ezt összevetjük az EU-SILC 2006-os, az „Állami újraelosztásból származó transzferek aránya a medián szavazópolgár háztartásának jövedelmi szerkezetében országonként, 2005-ben” adatával, meglehetősen ellentmondásra bukkanunk. Eszerint ugyanis ez, 35 százalékos értékével, a legmagasabb érték az egész Európai Unióban. (Figyelemre méltó, hogy a legalacsonyabb, mindössze öt százalékos értékkel egy ugyancsak posztkommunista, mi több, posztszovjet ország, Észtország rendelkezik. Ugyancsak érdekes a szintén alacsony, az észtet nem sokkal meghaladó görög érték. Az elmúlt évek fejleményei arra utalnak, hogy Görögországban az állami újraelosztásnak sajátos, statisztikailag nem jóléti transzferként megjelenő formái dominálnak. Ez az állami vállalatok és egyéb, állami szabályozásból eredő monopóliumok versenytorzító hatásával állhat összefüggésben.)

A 35 százalékos adat egyben magyarázattal is szolgál a paternalista szavazói magatartásnak és az erre kontrázó politikai paternalizmusnak a rendszerváltozás óta megfigyelhető szimbiotikus viszonyára. Ilyen számadat mellett nagyon nehéz a politikai elitnek arról lemondania, hogy erős szociális elkötelezettséget mutatva hirdesse a talán nem is mindenható, de legalábbis sokra hivatott állam mítoszát. (Ennek mindmáig felülmúlhatatlan két klasszikusa a 2002-es helyhatósági választási kampány „több pénz az önkormányzatoknak, több pénz az embereknek”, illetve a „jóléti rendszerváltás” szlogenje.) Akkor is, ha ennek ára a gazdaság versenyképességét pusztítóan magas állami újraelosztás.

A választások kimenetelét meghatározó, statisztikai választópolgár esetében eszerint csakugyan felsejlik a disszociatív identitászavar tünetegyüttese. Egyik – alighanem a józabbik – énje a kormányzatra és az annak működését meghatározó politikusokra és pártjaira gondolva ugyancsak negatív érzéseket él át. Nem bízik bennük. Márpedig bizalom hiányában miért bízná rájuk a „medián állampolgár” jólétének több mint egyharmadáért viselt felelősséget? Másik énje viszont – teljesen elfojtva bizalmatlan énjét – szavazatával rendre perpetuálja azt a társadalmi-gazdasági modellt, amelynek lényegi eleme: a bizalomra egyébként másik énje szerint érdemtelen politikai osztály az ország gazdasági teljesítményéhez mérten hatalmas mértékű jövedelem-újraelosztást megvalósító jóléti rendszerek üzemeltetését irányíthatja. (A képet persze árnyalja, hogy minden jelentősebb politikai erő paternalista, hiszen az ettől eltérő társadalomszervezési gyakorlatot hirdető csoportosulások szinte nem is tudják észrevétetni magukat a politikai verseny színpadán.)

(Disszociatív identitászavar II: a történeti, tradicionális mítoszok elvetése, a modern, politikai mítoszok elfogadása) Nem célunk a mítosz meghatározása körüli filozófiai viták, a vallás és a mítosz, illetve a mítosz és a racionalitás kapcsolatának ugyancsak szövevényes hálójába gabalyodni. Elfogadjuk, hogy a történeti és a modern mítosz között lényegesebbek a különbségek, ennek ellenére azonos vonások is felfedezhetők a kettőben. A történeti mítosz tömör definícióját John Ruskintól idézzük. Szerinte „a mítosz [...] másodlagos mondanivalóval rendelkező történet, és ezt a másodlagosságot az jelzi, hogy a történetben szereplő elemek rendkívüliek, hétköznapi nyelven szólva természetfelettek”. A mító-

szok és vallás kapcsolatára James Feibleman aforizmája világít rá: „a mítosz olyan vallás, amiben már senki nem hisz”. A modern mítosz azon sajátosságát emeljük ki, hogy empirikus bizonyíték nélkül magyaráz jelenségeket, illetve olyan jelenségeket kapcsol össze, amely kapcsolódás egyébként igazolást kívánna.

A fentebb említett „egalitáriánus egészségügy mítosza” ebben az összefüggésben nyilvánvalóan nem illeszthető bele a „történeti mítosz” definíciójába, ám illenek rá a „modern mítoszokkal” kapcsolatban megfogalmazottak.

Ilyen mítosznak tekinthetjük a „gondoskodó állam” mint realitás mítoszáét, illetve az ehhez a mítoszhoz fűződő, az állami gondoskodást elváró, széles körben megfigyelhető társadalmi attitűdöt. A World Value Survey 2008-as felméréseit ismertető tanulmány szerint például „annak támogatottságában, hogy az egyéneknek nagyobb felelősséget kellene vállalniuk saját sorsuk alakításában, a második legalacsonyabb helyet foglaljuk el az európai országok között”, ezzel összefüggésben pedig „Magyarországon rendkívül magasak az állam gazdasági és jóléti szerepvállalására vonatkozó elvárások”.

A modern jóléti társadalom ezen két mítoszába vetett hit – paradox módon – nem párosul a tradicionális, szakrális, történeti mítoszok Európában legalábbis legmeghatározóbbikába, a keresztény vallásba vetett hittel. A Nova Research Centre által készített, a European Value Studies 2008-as hullámának adatfelvételére támaszkodó szekularizációs index szerint például Magyarország a második legszekularizáltabb, tehát legkevésbé vallásos volt kommunista ország. Csehország után, de megelőzve azt az Albániát, amelyben közismert módon mintegy két évtizedig a vallásgyakorlásnak minden formáját, minden felekezetet illetően az államhatalom teljes súlya által érvényesített jogszabályi tilalom sújtotta. A szekularizáció nem csupán a hívők alacsony arányában (a felmérés főleg ezt vizsgálta), hanem a harcos egyház-, illetve vallásellenes nézetet vallók magas számában is tettenérhető.

Modernista értelmezésben ez utóbbi akár a racionális gondolkodás elterjedtségének bizonyítéka is lehetne. Ezt azonban cáfolja, hogy a modern jóléti állammal kapcsolatos, a szakralitás mindenféle elemét nélkülöző mítosz ugyancsak erősen él a magyar társadalomban. Írjuk tehát mindezt inkább a disszociatív identitászavar számlájára: egyazon személyben megfér a racionalitás és az irracionalitás. A mitopoetikus világmagyarázat esetében legtöbbször ragaszkodunk az empirikus bizonyítékokhoz, s ezek hiányában elvetjük azt. Egy-egy, életkilátásunkat és jövőnket meghatározó társadalmi praxis esetében azonban ez már nem mondható el rólunk, így azonosulunk az ezzel kapcsolatos profán mítosszal.

Néhány, mentális zavarokkal nem azonosítható, egyszerű irracionalitás

Kimerítően nem tárgyaljuk, de – természetesen a teljesség igénye nélkül – felsoroljuk a magyarországi társadalmi praxis néhány egyéb, a fentiekben is érintett irracionalitá-

sát. Ezek esetében nem vállalkozunk annak minősítésére, vajon mennyiben a kollektív téveszmék és önámítások lenyomataival, illetve egyszerűen a pártállami időkre visszanyúló, közjóellenes szabályozási anomáliákkal állunk szemben. (Ezek érdekcsoportoknak kedveznek és a félszívvel végrehajtott rendszerváltás miatt élhetnek tovább.)

(Nem versenysemleges szabályozás) Már utaltunk az állami egészségügy és az ágazatban magántulajdonként működő vállalkozás működési feltételei közötti különbségekre. Persze az egészségügynek csak azon területeiről lehet szó, ahol egymás mellett működik a két „tulajdonforma”. Ilyen például a fogászati ellátás, az egynapos sebészet, a diagnosztika, az idősgondozás, a betegszállítás. Közvetlen jogszabályi forrást ugyan nem, de sajtónyilatkozatokat illetve személyes beszámolót bőven találtunk ezzel kapcsolatosan. Mindegyikük arra utal, hogy a különféle hatósági engedélyezési és ellenőrzési procedúrák során ismétlődően szigorúbb személyi és tárgyi feltételeket támasztanak, illetve kérnek számon a magántulajdonú egészségügyi piaci szereplőktől, mint a köztulajdonúaktól.

Hasonló figyelhető meg a gépjárművekkel szemben támasztott műszaki és környezetvédelmi követelmények terén is. A közösségi tulajdonú fővárosi közlekedési vállalat járműveinek jelentős része például már ránézésre sem felel meg azoknak a – főleg környezetvédelmi – előírásoknak, melyeknek való megfelelést igazoló tanúsítványokat („zöld kártya”) a magántulajdonúakat üzemeltetőknek egészen 2009-ig évente kellett nem is jelentéktelen összegért beszerezniük. (A fővárosi tömegközlekedési járművek kevésbé környezetszennyező voltát a rájuk még sok évvel ezelőtt fölfestett, azóta elkoszolódott zöld csíkok hivatottak sugallni.) A gyakorlat azóta ugyan egyszerűsödött, de lényegét tekintve nem változott.

(Pazarló orvosképzés) Egy magyarországi orvos állami finanszírozású képzése tízmilliós nagyságrendű. (Erre lehet következtetni a költségtérítéses képzés mintegy 12 milliós forintos díjából.) A 2011-ben kezdődő tanévben egyedül a budapesti Semmelweis Orvostudományi Egyetem Általános Orvosi Karán 364 „államilag támogatott” hallgató kezdhetette meg tanulmányait. (Emellett még három vidéki városban folyik orvosképzés.) A Magyar Köztársaság tehát – egyik kezével – évente nagyjából tízmilliárd forintos értékben kötelezi el magát leendő orvosok képzését illetően. Az orvosképzés időigényét figyelembe véve ez eléggé hosszútávú elköteleződés. Másik keze ugyanakkor (lásd „az egalitáriánus egészségügy mítoszáról” fentebb leírtakat) mindent elkövet a végzett orvosok – mellekesen a munkaerőpiacra lépő pályakezdők egyik legmagasabban képzett és nemzetközi értelemben legmobilisabb csoportjáról van szó – közalkalmazotti státuszban tartásáért. Ez egyben garancia arra, hogy a fiatal orvos még hosszú ideig a tudásának tényleges munkaerő-piaci értékét meg sem közelítő javadalmaszásért legyen a közfinanszírozású egészségügyi rendszer „fejőstehene”, az egyenlőségelvű állami ellátás mítoszának áldozati báránya. (Ennek tényét és igazságtalanságát persze a politikai erők különféle „hivatásetikai” magyarázatokkal próbálják elfedni.) A helyzet természetes követke-

ménye az orvosok nagyfokú elvándorlása, elsősorban az orvosképzést már korábban drasztikusan „racionalizáló” nyugat- és észak-európai országokba. Külön magyarázatot nem igénylő, hatalmas irracionálissal állunk szemben. Emellett a kormányzati előrelátás teljes hiányával is: legalább tíz évvel ezelőtt, az ország az európai integrációja várható menetének ismeretében egész pontosan előrelátható folyamatról volt szó. Az orvosképzés drasztikus visszafogása nyilván nehezen kommunikálható, azonnali népszerűségvesztést okozó lépés lett volna bármelyik kormány számára. Végeredményben azonban teljesen mindegy, hogy a Magyarországon kiképzett és elvándorolt vagy a ki sem képzett orvosok hiánya miatt sorvad majd el az egészségügyi ellátás. A képzés visszafogása viszont legalább soktízmilliárdos költségvetési megtakarítást eredményezhetett volna.

(*Bürokratikus szabályfetisizmus*) Ez a magyar glóbuszra ugyancsak jellemző irracionális. Legplasztikusabb példája a 2010-ig fenntartott, a járművek „környezetvédelmi felülvizsgálatát” szolgáltni hivatott, a fentiekben már – más összefüggésben – hivatkozott hatósági gyakorlat. Ez mára ugyan valamelyest ésszerűsödött, de lényegét tekintve ma is változatlan. Ebben – külön bemutatást nem igénylő, közismert módon – egy évente (több mint egynapi átlagjövedelemért) beszerzendő tanúsítvány („zöld kártya”) igazolta, hogy a jármű környezetvédelmi szempontból alkalmas a közúti közlekedésre. Ennek tényét tehát nem a jármű – egyébként „vizuális-nazális” módon is jól észlelhető és ezt követően egyszerű műszeres vizsgálattal is bizonyítható – tényleges „károsanyag-kibocsátása”, hanem egy (esetleg közel egy évvel korábban kiállított) tanúsítvány igazolta és igazolja. Igazi, hamisítatlan szovjet típusú „bumázska jeszty?” szellemiségű gyakorlat ez, húsz évvel a szovjet csapatok kivonulását követően. Járműtulajdonosok millióit kényszerítette idő- és pénzvesztésre, eredménye csak minimális, amire a mindmáig az utakon közlekedő, feltűnően szennyező (nem köztulajdonú) járművek sokasága emlékeztet. A környezetszennyező járművek tulajdonosainak tényleges, a közúti környezetvédelmi ellenőrzések képviselte fenyegetettsége sokkal kisebb társadalmi költséggel sokkal eredményesebb lehetne. Igaz, az már nem alibi-szabályozás lenne, tehát nincsen helye a „bürokratikus szabályfetisizmus” jellemezte magyarországi gyakorlatban.

* * *

Biztosak vagyunk abban, hogy hasonló mentális torzulások és irracionálisok bármelyik környező európai országban tetten érhetőek. Összehasonlító elemzésre nem vállalkozhatunk. Megkockáztatható azonban, hogy Magyarországon valamivel erősebben hatnak. Körülbelül annyival, amennyivel kevésbé sikeres volt az elmúlt húsz évben a magyarországi rendszerváltás.

